Філософсько-духовні чинники становлення та розвитку медичних знань в Україні та світі: від алхімії до медицини

Кравчук Л. В.[1], Кадобний Т. Б.[2], Кравчук Л. О.[3], Козловець С. М. [4]

Опубліковано	Секція	УДК
25.12.2025	Освіта	1:61(091)(477+100)

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18056616

Анотація. Сучасний ритм життя з його інтенсифікацією, цифровізацією і глобалізацією вніс неспокій і екстрим в буденне життя пересічного громадянина. Постійна напруга і тривого про завтрашній день посилили навантаження і спричинили ослаблення, а в значній мірі й виснаження життєвих сил людини. Як не дивно, новітні досягнення і можливості сучасної медицини не спроможні забезпечити і гарантувати тривалість та якість життя люди. Медична галузь ледь-ледь встигає реагувати на епідемії, COVID-19, та появу інших інфекційних захворювань. У значній мірі «помолодшали» хвороби, енергетики та фармацевтична галузь не в силі покращити життєвий потенціал суспільства, наповнити його життєтворним змістом. Тому природно виникає запитання, що спричинило таке становище? У запропонованій статті зроблено аналіз становлення та розвиток національної медицини та світової від найдавніших часів до XIX століття. Основна увага приділяється духовно-цілительським мотивам, що відігравали важливу роль для надання лікарської допомоги людині травниками, знахарями, цілителями, які виконували не тільки оздоровчу функцію, але й інше медичне втручання для тих, хто цього потребував. Виділено специфіку розвитку медичних знань у стародавніх народів, зокрема Індії, Китаю, та інших країнах, які в своїй практиці також керувалися духовними принципами. Для прикладу, індійське слово ”веди” трансформувалося в український простір як відати, знати. Гармонія душевних і тілесних сил була в постійному полі зору усіх цілителів у якому куточку землі вони не проживали б. Правила поведінки людини в суспільстві за Конфуцієм уплелись в наше життя і стали еталоном загальної культури: «Стався до інших так, як би ти хотів, щоб до тебе ставились» тощо.

Ключові слова: медицина, людина, здоров’я, медичні знання, лікар, духовність, життя, суспільство.

---

[1] доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки вищої школи і суспільних дисциплін Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна), e-mail: kravchuklv@tdmu.edu.ua, https://orcid.org/0000-0002-0805-6709

[2] кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи і суспільних дисциплін Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна), e-mail: kadobnyj@tdmu.edu.ua, https://orcid.org/0000-0002-9150-2051

[3] кандидат біологічних наук, доцент кафедри загальної хімії Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна), e-mail: kravshuklo@tdmu.edu.ua, https://orcid.org/0000-0002-5046-9910

[4] студентка ІІІ курсу Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна), e-mail: kuharchuk_sofvol@tdmu.edu.ua, https://orcid.org/0009-0001-8530-8500

Philosophical and Spiritual Factors in the Formation and Development of Medical Knowledge in Ukraine and the World: From Alchemy to Medicine

Abstract. The modern rhythm of life, with its intensification, digitalization, and globalization, has introduced anxiety and extremity into the everyday life of the average citizen. Constant tension and concern about the future have increased overall strain and led to the weakening – and to a significant extent, the exhaustion – of human vital forces. Paradoxically, the latest achievements and capabilities of contemporary medicine are not able to fully ensure or guarantee the duration and quality of human life. The medical sector is barely keeping pace with epidemics such as COVID-19 and the emergence of other infectious diseases. Many illnesses have become markedly "younger," while the energy and pharmaceutical industries are unable to improve the life potential of society or fill it with life-affirming meaning. This naturally raises the question: what has caused such a situation?

The article analyzes the formation and development of national and global medicine from ancient times to the nineteenth century. Particular attention is paid to spiritual and healing motives that played an important role in providing medical care through herbalists, folk healers, and traditional practitioners, who performed not only health-restorative functions but also other forms of medical intervention for those in need. The specific features of the development of medical knowledge among ancient peoples – particularly in India, China, and other countries – are highlighted, as their practices were also guided by spiritual principles. For example, the Indian word Vedas was transformed in the Ukrainian cultural space as vidaty ("to know"). The harmony of spiritual and physical forces was a constant focus for healers regardless of where they lived. Confucius' rules of human behavior in society have become interwoven into everyday life and have formed a standard of general culture: "Treat others as you would like to be treated," and others.

Keywords: medicine, human being, health, medical knowledge, physician, spirituality, life, society.

Вступ

Медицина така древня, як і усвідомлена людина, яка в процесі своєї життєдіяльності травмувалась, наражалась на небезпеку і зупиняла кровотечу, вгамовувала біль, порізи різними підручними способами. Усі ці вміння і навики з часом будуть описані у древніх письмових трактатах, книгах, що беруть свої початки в Єгипетських алхіміків, які своїми спостереженнями за небесними світилами, дослідами над металами, мінералами, рослинами прагнули і шукали шляхи духовного вдосконалення. Основний символ алхіміків – змія, що кусає власний хвіст, що символізує вічність. Власне змія і є основним елементом сучасної медичної емблеми. Найдавнішу згадку про медицину віднесемо до часів Гіппократа (2000-400 рр. до нашої ери), а перша справді медична літературна пам'ятка датується 400-м роком до нашої ери – це твори Гіппократа, або Гіппократівський збірник (Corpus Hippocraticum). Один із розділів цієї праці, автором якого Літтре вважає самого Гіппократа, присвячений «давній медицині». З нього ми дізнаємося, що вже в сиву давнину медицина володіла особливими методами, за допомогою яких їй вдалося зробити численні й визначні відкриття.

Спробуймо коротко змалювати основні риси розвитку медицини у стародавніх народів індоєвропейської культури, які були попередниками греків. Для індусів ведичного періоду (1800-800 рр. до нашої ери) сутність життя полягала в диханні (Рігведа), що оживляє тіло, а сутність здоров'я – у гармонії між диханням, жовчю та кров'ю. . Роль лікаря полягала у відновленні цієї рівноваги за допомогою різноманітних ліків, які добували переважно з рослинного світу. Цілющі властивості рослин, що згодом стали предметом культу, походили від сонячних променів, гроз та дощів. Індуси налічували сто сім видів «древніх рослин, породжених богами, що живуть протягом трьох пір року і мають властивість запобігати хворобам». Серед лікарських рослин

розрізняли ті, що «звільняють від хвороби Варуни» (водянки), «могутніх руйнівниць» дії різних отрут, цілительок від сухотки тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чим більше суспільство віддаляється від своїх витоків, тим більше зростає інтерес і увага до свого минулого, а особливо до такої важливої ділянки людського буття як медицина. Серед численних сучасних досліджень ми хочемо виокремити таких науковці і їх праці, а саме: О. Ф. Белякова «Медицина древньоруської» [1], Н. С. Вакула «Нариси з історії медицини Закарпаття. З давніх часів до 40-х років XX століття» [2], М. В. Василишина «Від минулого до сьогодення» [3], Ю. Віленський «Медицина в панорамі сторіч» [4], М. Врублевська «Україна та античне мистецтво лікування» [5]. Масштабними є праці науковця Я. Ганіткевича «Історія української медицини в датах та іменах» [6] та «Проблеми формування української історії медицини» [7]. Привертає увагу стаття І. В. Білавич «Народна медицина в сучасній Україні», яка розкриває глибину народних методів лікування та застосування препаратів із трав різних замовлянь, до якої зверталися представники різних галузей [8]. Про роль і значення здоров'я населення розкривають автори Ю. І. Кундієв, І. М. Трахтенберг, В. І. Чернюк, А. М. Нагорна у статті «Медицина праці на сучасному етапі» [9]. Питання профілактичної медицини та стратегій зміцнення здоров'я населення України висвітлено у працях О. І. Тимченка, А. М. Сердюка, Н. Г. Гойди, В. О. Галагана та Т. М. Поканевич [10]. Великий об'єм інформації розміщений на сайті «Історія медицини та лікувального мистецтва. Медицина України» автора В. І. Білоус [11].

Мета статті привернути увагу до значення і ролі медицини в житті суспільства. Сприяти концентруванню державних та приватних науково-освітніх інституцій та громадських організацій на розширенні та зміцненні матеріально-технічної бази медичних закладів. Зробити наголос на формування філософсько-наукового світогляду та ролі духовних чинників під час підготовки фахівців у сучасних медичних закладах.

Результати

Про своєрідну медичну практику дізнаємось з Вавилонсько- Ассирійського періоду (2000-556 рр. до нашої ери). Цар Вавилона Хаммурапі, чиї закони загалом вирізнялися надзвичайною жорстокістю, не щадив і лікарів: у разі втрати ока пацієнтом, винний у цьому лікар мав розплатитися власними руками. Проте медик, який «зцілив ушкоджений член або оживив хворий орган», заслуговував на нагороду в п'ять сиклів срібла.

У менш культурних ассирійців, за словами Геродота, існував своєрідний звичай: хворих виводили на громадські дороги, і кожен перехожий міг «оглянути» хворого та дати свої поради, особливо якщо ця хвороба була йому чомусь знайома. Цей первісний емпіризм, відзначений Страбоном і в португальців, не такий вже й безглуздий, і, можливо, саме з подібних звичаїв колись і зародилася медицина.

«Справжніх» лікарів ассирійцям доводилося виписувати з Єгипту, оскільки в Ассирії практикували лише жерці, які лікували від усіх хвороб «чарівними напоями». З розвитком релігійного світогляду, змінюється природа медицини, що проглядається в Ірані (2000-800 рр. до нашої ери).

У релігії Заратустри покровителем (генієм) медицини вважався Амхаспанд Ардібехешт. Як і в Індії, першими медиками у персів були жерці, «маги». Однак вже за часів Заратустри медицина стала «світською», і право практикувати отримували лише ті, хто пройшов певні випробування.

«Три знаряддя є в лікаря: слово, рослини (ліки) і ніж». Піндар говорить теж про Ескулапа. Починати слід було завжди з першого засобу; часто це був найкращий і цілком достатній спосіб. Дивовижною і загадковою є лікарське мистецтво.

Для єгиптян, як і для індусів, життя полягало в диханні; цей погляд, переданий далі через іонійських філософів, можна зустріти і в Гіппократовому збірнику. Практична медицина в Єгипті довгий час перебувала в руках жерців, які найбільшу увагу звертали на гігієнічні приписи – наприклад, радили задля запобігання захворюванням помірність у їжі, стежили за чистотою повітря (для цього заможні люди проводили духмяні обкурювання) тощо.

Як добре, коли нічого не болить, а ще краще, коли людина не хворіє. Кожен хворий прагне звільнитися від недуги, що вразила його, і використовує для цього усі засоби, які йому радять. Серед цих засобів із найдавніших часів першочергову роль відігравали рослини. У давнину жреці застосовували для лікування своїх пацієнтів рослини, які за вказівками досвіду, вважалися необхідними. Існували навіть для цього особливі люди, греки їх називали «коренерезами» [12, с.3], тобто ті, які спеціально займалися збиранням цих рослин і приготуванням із них цілющих відварів, мазей. Таке ремесло не всім було під силу, цей обов'язок спочатку взяли на себе жреці, волхви, знахарі, цілителі, до яких і зверталися хворі, й ті, хто бажав зцілитися; пізніше до цієї когорти долучаються і лікарі, які присвячували себе виключно цьому одному ремеслу й готували ліки проти різних недуг. Перші лікарі мали досить широкі знання. Знаменитий Гален, який практикував у Греції, Малій Азії, а пізніше в Римі, у другій половині II ст. н. е. виклав у своїх описах знання про тисячі рослин, надбані під час поїздок, які можна було б застосовувати при лікуванні різних хвороб. Ці описи стали основою, яку в своїй практиці використовували усі тодішні лікарі, вони також послугували і важливим джерелом для вивчення лікарських трав загалом. Медицину без знання ботаніки не могли тоді навіть уявити. Ще в XVI ст. так названі батьки ботаніки Бок або Трагус, Фукс та інші до опису кожної окремої рослини приєднували розділ із написом над нею «Сила і дія».

Поширення християнства у давньоруський період та розвиток міст потребували розумних та освічених людей. Продуктивно розвиваються ремесла різноманітних сфер. У цьому ключі розвивається проукраїнська медицина. Церкви, монастирі, куди поспішали прихожани за зціленням і оздоровленням душевного недугу, інколи потребували ліків для тіла. Походив Агапіт із Києва, а серед ченців Києво-Печерського монастиря відрізнявся тим, що володів даром зцілення: знав таємниці народної медицини, але лікував не лише її засобами, а й зцілював силою слова і Святого Письма. Допомогти ближньому святе християнське правило, але воно мало святу християнську умову, допомога має бути безкорисливою, бо лише тоді принесе користь тому, кому допомагають, і зараховується тому, хто допомагає. Якщо просте лікування здійснюється безкорисливо, то воно стає стократно кориснішим для інших, практично може перейти в зцілення душі і тіла недужої людини. Саме такими лікарями – безсрібниками, були святі Косма і Даміан, і таким став Агапіт, чернець і цілитель печерський. Невипадково, до такого лікаря звернувся князь Володимир Мономах, який одужав, і сам особисто прийшов, щоб йому віддячити, та Агапіт не бажав бути прославленим на землі, і все принесене для нього золото княже, було скероване на потреби монастиря» [13, с.67- 68]. Першою на території України лікарнею-притулком вважається та, що була відкрита в XI ст. у Печерській лаврі в Києві. Медичну допомогу тут надавали ченці – «лечці». В XIII ст. лікарня для цивільного населення була відкрита у Львові [14, с.53]. Найдавнішим і єдиним давньоруським медичним довідником, що зберігся до наших часів, є лікарський трактат-порадник «Мазі» – узагальнена праця про лікування травами, який склала Євпраксія-Зоя Мстиславна, онука Володимира Мономаха. Порадник написаний грецькою мовою, де зібрані матеріали руської та арабської народної медицини, і який став тогочасною енциклопедією медичних знань. Народилась Євпраксія-Зоя Мстиславна у 1108 році [13, с.86]. З молодих літ вивчала народну медицину і займалась лікувальною справою. Тож її ім'я Євпраксія означає «добродійна», а «Зоя» – життя, що цілком відповідає змісту її життєдіяльності.

Єдність людини і природи – це основа народної медицини, і з чого виходила Євпраксія-Зоя, вирішуючи медично-лікувальні проблеми як при написані свого трактату, так і в своїй лікувальній практиці. Вона сповідувала ще один важливий принцип: як чистота душі потрібна людині для єднання з Богом, так і чистота тіла необхідна для гармонії людини з природою – то і є суть, і зміст, і форма людського тілесного здоров'я. Як суть духовного здоров'я у виконанні Божественних настанов, так і суть тілесного здоров'я у дотриманні законів природи. Такі ідеї випливають з Євпраксіїного трактату. Більше того, Євпраксія вважає, що так само як природа має спокійний чи збурений стан, слабкі чи сильні вітри, такими є і люди – врівноважені або бунтівні натурою, поступливі чи наполегливі у своїх діях [13, с.88].

Також до наших днів збереглася подія найдавнішого хірургічного лікування, що згадується в писемних джерелах, є, зокрема, «резанье желве» - вирізання пухлини, зроблене 1076 р. Святославу Ярославовичу» [14, с.53].

На межі XII- XIV століть у Західній Європі поступово з'являються універсальні шкільні заклади на кшталт вищої школи. У людних місцях зосереджується значна кількість молоді, що прагнула здобути знання з різних дисциплін. Із середовища викладачів виділяються талановиті вчені люди, які стають великою притягальною силою для студентів. Для захисту своїх прав від міської влади та вищого духовного кліру учителі-бакалаври й школярі- спудеї організувалися у своєрідні корпорації. Такі корпорації й стали першими університетами. Так, в Італії 1119 р. виник Болонський університет, за ним Неапольський (1224), Римський (1303). В Англії – Оксфордський (XII ст.), Кембрідзький (1202); у Франції Монпельє (1180), Паризький (Сорбона, 1257), в Іспанії Сієнський (1240). Згодом виникли Краківський (Ягелонський), Віденський, Гейдельберзький, Лейпцизький, Кенігсберзький та інші, які були відомі в Україні з XV - XVI ст.

Структура середньовічних університетів була майже однорідною. Складався університет із чотирьох факультетів: «вільних мистецтв», медицини, права і обов'язково теології, бо церква пильно стежила за освітою й духовним життям. Перший факультет вважався підготовчим. На ньому опановували «сім благородних наук», що давало підставу вступу на інші – «вищі» факультети. Основну увагу тут приділяли студіюванню філософії та діалектики, які спонукали розуми та пристрасті до бродіння. Саме тут зароджувалися новаторські течії, йшла невпинна боротьба за автономію раціонального мистецтва і за звільнення науки. 1468 році Юрію з Дрогобича присвоєно наукове звання доктор філософських наук. Одночасно молодий вчений поглиблював свої знання з медицини та вільних мистецтв, що дало йому змогу не лише здобути звання доктора медичних наук, але й доктора вільних мистецтв, як у той час говорилося - «риторики». Завдяки великій своїй популярності Юрій з Дрогобича займав у середовищі Болонського університету все більш високі посади. У 1481 році він зайняв уже посаду ректора академії медичних наук та вільних наук [15, с. 15]

Професор Огієнко згадує, що Юрій з Дрогобича був не лише теоретиком з медицини, але й прекрасним лікарем з великою практикою, при чому, лікуючи пацієнтів, він широко використовував відвари з цілющих трав. Г. Н. Щароцький згадує, що Юрій з Дрогобича був призначений ректором академії медичних наук та «вільних» мистецтв ще перед присвоєнням йому звання доктора медицини.

Під час свого перебування у Болонському університеті він написав низку наукових праць. Одна з них збереглась у рукописі, який знаходиться в архівах Баварської державної бібліотеки. В 1483 році у Римі вийшла з друку латинською мовою його книга «Юдиціум проностікон» – це одна з перших книг надрукована після винайдення книгодрукування.

В 1488 році Юрій з Дрогобича переїжджає у Краківський університет, де читає лекції для бурсаків, і його слухав молодий Коперник. Юрій з Дрогобича був членом літературного кола Конрада Цельтиса. Завдяки популярності він мав змогу перебувати при королівському дворі, а здобута медична освіта згодом забезпечила йому звання придворного лікаря, що відкривало можливість регулярних і безпосередніх зустрічей із королем та впливу на нього [15, с. 15]. У 1494 році Юрій з Дрогобича помирає у Кракові.

Не менш важливим освітньо-просвітницьким центром середньовічної Європи був Падуанський університет. Тут навчалися сотні юнаків з різних кутків України, Білорусії та Литви. Там навчалися поляк Миколай Коперник, білорус Франциск Скорина, українці Станіслав Оріховський, Василь Русянович, Григорій Керницький, Яків Седовський, Павло Боїм, який 1613-1614 рр. був навіть проректором цього університету, І. Курцевич-Булига товариш і сподвижник гетьмана П. Конашевича -Сагайдачного, С. Морозенко – згодом полковник і сподвижник Богдана Хмельницького та інші [16, с. 34].

Падуя XVI-XVII ст. відігравала роль міжнародного інтелектуального центру, зберігала кращі традиції наукової і водночас релігійної толерантності, була своєрідним мостом культурного єднання між Заходом і Сходом, між католицьким, православним та протестантським світами. «Її університет зближував людей різних віровизнань, взаємозбагачуючи культури різних народів, виконуючи цим велику гуманістичну місію. Повертаючись на батьківщину, його вихованці вносили «дух Падуї» в суспільне життя своїх народів, свої наукові й культурні надбання робили їхнім суспільним надбанням, що, безперечно, впливало на духовне життя України, Литви, Польщі й Білорусії». Саме цим можна пояснити той факт, що до Падуї тягнулася здібна молодь з усіх європейських країн, всілякі «єретики» тощо [16, с. 34].

Молоді люди, які приходили здобувати вчені ступені повинні були вчитися на власні кошти, сплачувати витрати, пов'язані з видачею дипломів докторів, опісля безкоштовно читати публічні лекції або ж бути викладачами в краківській чи іншій провінційній гімназіях, щоб здобути вищі ступені та вигідніші місця. Доктор юриспруденції, медицини та богослов'я, обрані на посади, попрацювавши не менше двадцяти років на кафедрі, отримували почесні звання «батьків університету». При тому дипломи визнавалися тільки видані своїм університетом, у противному випадку належало витримати прилюдний диспут і захистити свою дисертацію. Вони ставали лауреатами й читали хіба що одну лекцію на тиждень [16, с. 36].

Передові ідеї Відродження, гуманізму, частково Реформації і контрреформації доходили в Україну через Чехію, Словаччину і Польщу. Життя, соціально-політичний і економічний фактори вимагали появи високоосвічених людей – учителів, лікарів, юристів, дипломатів, перекладачів, письменників, художників, професіоналів-музик. Тому українська молодь через брак своїх середніх і вищих навчальних закладів змушена була здобувати освіту за межами батьківщини – в університетах Італії, Франції, Німеччини, Голландії, Чехії, Польщі та деяких інших країнах. Як правило, за освітою ходила молодь із малозабезпечених городян, хоч посилали за кордон своїх дітей і магнати та заможна шляхта. Однак серед останніх творчо мислячих людей було обмаль і пріоритет належав молоді демократичних низів, яка досягала наукових ступенів – бакалаврів, магістрів і докторів різних наук та примножувала славу своїй вітчизні.

Латинська мова тогочасної науки не була перешкодою для української молоді, навпаки, допомагала інтернаціональному спілкуванню, відкривала двері до «латинського світу», передусім до творчості вагантів, до засвоєння здобутків Ренесансу і Реформації. Отже, думку про те, що латинська мова прийшла в Україну тільки в другій половині XVI ст. у зв'язку із заснуванням Острозької греко-слов'яно-латинської школи (1576) та у зв'язку із появою полемічно-публіцистичної літератури і проголошення Брестської церковної унії (1596) р. [18, с. 187].

За часів знаменитого лікаря епохи Відродження Парацельса у Швейцарії, Ельзасі та північній Німеччині в першій половині XVI ст. набуло особливого розвитку вчення про так звану сигнатуру. Вчення передбачало, що вихідною точкою для відшукування специфічних лікарських засобів повинна бути форма різних частин рослини, так як вищі сили навмисне надали їм такої форми, щоби люди могли відразу відшукати їх і скористатись їхніми цілющими властивостями. За контуром листя печіночниці, що нагадує обрис людської печінки, передбачалося у той час можливим судити про те, що ця рослина є специфічним засобом проти хвороб печінки, а квіти у формі серця, це є засіб проти хвороби серця; жовтий сік чистотілу, як здавалося на той час, це є засіб проти жовтяниці, а будяки з гострими колючками застосовували при коліці тощо. Таке вчення про сигнатуру тривало дуже довго і ввело у медицину дуже багато рослин як лікарських засобів. Минали роки, розвиток суспільства, науки, медицини зробив величезний поступ уперед, але сфера буття людини не можлива без рослинного світу. Роль рослин у медицині, особливо у фармації, має важливе значення.

Перша половина початку XVII ст. характеризується широким інтересом до хімії, анатомії. Вивчення анатомії привело до створення нової фізіології, яка акумулює свою увагу на кровообігу організму людини. Таке відкриття опиралось на закони механіки та гідравліки. Гаспер Азеллі (1581- 1626рр.), професор Падуанського університету, у процесі практики відкриває хілоносні судини і капіляри, що завершило пізнання всієї судинної системи. У цей період практикується введення ліків в судини, що мало особливе значення в медицині. Павел Закхій (1584 – 1659) поклав початок судовій медицині. В цілому медична освіта XVII ст. особливо не відрізнялась від медицини XVI ст. Епоха XVIII ст. є теоретичним узагальненням і синтезом усіх медичних знань з хірургії, терапії, фізіології та хімії Провідну роль тут виконують медики Німеччини, Австрії, Італії, Англії, Франції, тощо.

Становлення української фармації та її розвиток сприяли покращенню медичного обслуговуванню населення і відкрити першу в Україні аптеку у Львові у 1445 р., а також у Вишневці, що на Тернопільщині. Подальші медичні наукові дослідження та напрацювання з бальнеології – були узагальнені і видані у трактаті про мінеральну воду, який написав на початку XVII ст. латинською мовою львів'янин доктор Еразм Сикст [17, с. 53]. Зміна суспільно-економічної власності та інтенсивний розвиток промисловості із застосуванням техніки потребував концентрації людей, що вело за собою потребу в медицині. Так з'явилися перші медичні центри, зокрема, відкривається в Лубнах у 1721р. перший аптекарський город, який можна вважати найдавнішою науково-практичною установою з вирощування лікарських рослин, одночасно із заснуванням тут першої аптеки [17, с. 53]. У цей час розпочинає свою роботу перша майстерня з виготовлення медичних інструментів, яка була відкрита у 1738 р. при Лубенській аптеці [17, с. 53]. Прискорений розвиток ремесел, цехів, манофактур та іншого міського виробництва сприяли концентрації вільних робочих рук, швидкому розвитку міст та росту кількості міського населення. Все це потребувало якісної води, великої кількості продуктів та іншого догляду та нагляду. З метою покращення медичного обслуговування та запобіганню поширенню інфекційних хвороб і епідемій першу карантинну службу в Україні – Васильківський карантин – було створено 1740 р. в Києві з підрозділами в Переяславі, Черкасах, Кременчуці та інші з метою вжиття заходів проти епідемічних захворювань [17, с. 53]. Важливу роль у становленні національної освіти, культури, а також медицини відіграла Києво-Могилянська академія. У XVIII-першій половині XIX ст. кожен третій лікар російської імперії був вихованцем Києво-Могилянської академії, всього за підрахунками – 740 лікарів [16, с.38]. Багато хто з них після навчання за кордоном поверталися докторами медицини й займали професорські кафедри. Біля витоків епідеміології росії стояли Данило Самойлович, Петро Погорецький, Касіян

Ягельський. Першим фізіологом вважається Матвій Крутень, першим акушером-фізіотерапевтом – Нестор Амбодик-Максимович.

В Україні велика лікарня була побудована в 1800 р. у Кременчуці. Перше в Україні наукове медичне товариство об'єднання лікарів з метою сприяння дальшому розвиткові медичної науки і практики – Київське товариство лікарів, було засноване в 1840 р. З 1886 р. вперше в світі при товаристві почали проводитися систематичні медичні читання, в яких брали участь видатні діячі медичної науки. При товаристві працювало санітарне бюро [17, с. 53]. Перша в країні станція швидкої допомоги була заснована в Києві в 1881 р. Видатний вітчизняний вчений І. І. Мечніков заснував першу в Україні бактеріологічну станцію, організував в Одесі у 1886 р. Створено її було для боротьби зі сказом, а також іншими інфекційними хворобами людини і тварин, тут вивчались біологічні методи боротьби із шкідниками сільського господарства. Першу в Україні самостійну клініку очних хвороб відкрив у 1892 р. відомий клініцист і офтальмохірург Л. Л. Гіршман у Харкові. За своє життя він прийняв майже мільйон хворих [17. с. 53]. Вагомий внесок у розвиток медицини зробив І. Я. Горбачевський.

Про діапазон наукових зацікавлень нашого видатного земляка свідчить і той факт, що у 1894 р. він обрав об'єктом вивчення сечові камені. У 1897 р. в авторитетному німецькому журналі з питань фізіологічної хімії була надрукована важливого методичного плану стаття професора І. Горбачевського «Про кристалізацію ксантину і гуаніну», що викликала значний інтерес серед біохіміків [20, с.15-17]. У цій статті автор подав спосіб одержання ксантину й гуаніну у вигляді кристалів (до цього їх отримували лише як аморфний порошок), що дало змогу детально охарактеризувати сполуку, гарантувати її чистоту.

Широке коло досліджень нуклеїнових кислот дозволило Іванові Горбачевському розробити методику виділення цих сполук із тканини тварин. Стаття на цю тему під заголовком «Загальний метод добування нуклеїнового квасу з органів» була опублікована у першому випуску «Лікарського збірника НТШ» 1898 р. Зазначений метод і в наш час не втратив надійності, у певних видозмінах його застосовують у різних лабораторіях. Зрештою І. Горбачевський справді був спеціалістом високого класу з розробки методів визначення різних сполук. За визначну наукову і водночас практичну діяльність професора у 1898 р. нагородили орденом Залізної Корони III класу.

Дослідження санітарних норм питної води для Праги теж належать до важливих наукових розробок Івана Горбачевського. У результаті проведення досліджень професор рекомендував магістратові Праги збудувати для міста водопровід з ріки Ізери. Виконання цієї рекомендації ученого припинило захворювання на тиф у Празі і стало неоціненним внеском у діяльність санітарної ради щодо оздоровлення населення [20, с. 18-21].

Очолюючи протягом 26 років кафедру біохімії Карлового університету в Празі, Іван Якович Горбачевський, за свідченням сучасників, був прекрасним педагогом, гуманно ставився до студентів, при необхідності підтримував їх матеріально. Професор Горбачевський був і знаменитим викладачем. Він до всіх своїх лекцій дуже серйозно готувався. Іван Горбачевський уважно ставився до студентів і кожними особисто відпрацьовував завдання. Дивовижно спостережливий і вдумливий експериментатор, він нікому не прощав недбалості чи легковажності у проведенні дослідів. Від студентів вимагав ґрунтовних знань. У ті часи студенти платили екзаменаторові належну платню за кожний іспит. Бідних професор звільняв від цього. Доброго і чуйного Івана Яковича дуже любили його юні земляки-студенти, які навчались у Празі. І. Горбачевський і його найближчий друг першовідкривач Х-променів і перший перекладач Біблії українською мовою І. Пулюй заснували студентське земляцтво – Українську академічну громаду. Обидва читали студентам-українцям лекції, заохочували до влаштування концертів і

театральних вистав, до зустрічей у студентській громаді, дискусій на актуальні тоді теми, до участі в постановці вистав за творами українських класиків [16, с. 93].

Професори чергувалися в головуванні «Громадою». Для матеріальної підтримки бідних студентів Іван Горбачевський та Іван Пулюй створили фонд допомоги, на користь якого зреклися гонорарів за публікації та виклади. Фонд проіснував до 1939 р., доки його не ліквідували гітлерівці. Заслугою ініціаторів фонду стала підготовка кількох тисяч чеських лікарів.

Іван Горбачевський був стриманим, але вимогливим педагогом. Українські студенти вважали старенького професора за свого приятеля та мецената. Цікавився І. Горбачевський студентськими буднями, організаціями, звістками з України. Навіть у часи найвищих творчих злетів наш земляк пам'ятав, що він син України і покликаний працювати для майбутнього. У цьому руслі, продовжуючи розробляти українську хімічну термінологію, він у 1903 р. в «Збірнику НТШ» опублікував статтю під назвою «Уваги о термінології хімічній». Зрозуміло, що учений працював на далеку перспективу і готувався до видання підручників із хімії українською мовою.

Висновки

У підсумку можемо відзначити, що розвиток медицини в Україні бере свої початки з прадавніх епох і ґрунтувався на духовних чинниках. Теоретичні і практичні напрацювання фахівців медицини різних періодів відповідали потребам часу, а окремі здобутки і досягнення у галузі медицини робили вагомий внесок як у європейську, так і світову охорону здоров'я.

Список використаної літератури

1. Белякова, О. Ф. (2003). Медицина древньоруської держави. У *Медицина Чернігівщини з сивої давнини до сьогодення: матеріали конференції* (с. 6–8).
2. Вакула, Н. С. (2006). *Нариси з історії медицини Закарпаття. З давніх часів до 40-х років XX століття*. Ужгород: Мистецька Лінія. (138 с.)
3. Василишина, М. В. (2010). Від минулого до сьогодення. *Асклепий*, (3), 53–55.
4. Віленський, Ю. (1997–1998). Медицина в панорамі сторіч. *Агапіт*, (7–8), 70–72.
5. Врублевська, М. (1993). Україна та античне мистецтво лікування. У *Медицина і українська культура: матеріали конф., 23–24 груд. 1993 р.* (с. 107–111). К.
6. Ганіткевич, Я. (2004). *Історія української медицини в датах та іменах*. Львів. (365 с.)
7. Ганіткевич, Я. (2009). Проблеми формування української історії медицини. *Лікар. Збірник (нова серія)*. Львів, 17, 115–125.
8. Білавич, І. В. (2014). Народна медицина в сучасній Україні. *Сучасна наука. Нові перспективи*, 86–89.
9. Кундієв, Ю. І., Трахтенберг, І. М., Чернюк, В. І., & Нагорна, А. М. (2014). Медицина праці на сучасному етапі. *Науковий журнал МОЗ України*, (1), 47–55. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/njmoz_2014_1_9.pdf
10. Тимченко, О. І., Сердюк, А. М., Гойда, Н. Г., Галаган, В. О., & Поканевич, Т. М. (n.d.). Профілактична медицина: стратегія зміцнення здоров'я населення України. *Соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*, 89. https://medmuv.com/kafedra/journals/social/2002_2/all.pdf#page=89
11. Білоус, В. І. (2022). *Історія медицини та лікувального мистецтва*. Медицина України.

https://dspace.bsmu.edu.ua/bitstream/123456789/22805/1/Bilous%20V.I.%20Istoriia%20medytsyny_ukr_2022.pdf

12. Кадобний, Т. Б., & Кравчук, Л. О. (2022). *Філософія збереження здоров'я волинської знахарки. Хімія чудодійного кременецького бальзаму* (с. 51). Тернопіль: Укрмедкнига.
13. Кравчук, Л. В., & Кравчук, С. Л. (2007). *Нариси з історії української духовності* (с. 265). Тернопіль: Лілея.
14. Микитась, В. (1994). *Давньоукраїнські студенти і професори* (с. 28). Київ.
15. *Наша культура*. (1968, жовтень). Літературний та популярно-науковий журнал, (10(126)), 18. Варшава.
16. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* (Ч. 1). (n.d.). Тернопіль: Лілея. (548 с.)
17. *Україна в цікавих фактах*. (1991). Львів. (151 с.)
18. *Довідник з історії України* (Т. 2). (n.d.). Київ. (435 с.)
19. *Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.* (2001). Київ. (736 с.)
20. Головацький, І. (1995). *Іван Горбачевський (1854–1942): життєво-бібліографічний нарис*. Львів. (125 с.)